

GESCHIEDENIS VAN HET DEBAT OVER EVOLUTIE EN SCHEPPING IN PROTESTANTSE EN ROOMS-KATHOLIEKE KRING

Ab Flipse

In het debat over schepping en evolutie lijkt het voornaamste strijdpunt de botsing tussen 'bijbelse gegevens' en 'wetenschappelijke resultaten'. De Bijbel spreekt immers over de schepping van de wereld in zes dagen zo'n 6000-10.000 jaar geleden en de evolutietheorie gaat uit van het ontstaan van alle levensvormen uit één oercel in een periode van miljarden jaren. De discussie spitst zich daarom vaak toe op Genesis 1-3, de gevolgen van het loslaten of anders interpreteren daarvan voor andere delen van de Bijbel en de (on)mogelijkheid om de bijbelse gegevens op te nemen in een alternatief creationistisch verklaringsmodel.

Een typisch probleem voor orthodox-protestantse christenen, zo wordt wel gezegd, want zij belijden immers het *sola scriptura* (alleen de Schrift), terwijl meer vrijzinnige christenen hun geloof laten beïnvloeden door buitenbijbelse gegevens, en rooms-katholieken naast de Bijbel ook andere gezaghebbende bronnen onderscheiden. Deze laatste twee groepen zouden zich in het verleden dan ook al snel met Darwin hebben verzoend, terwijl orthodox-protestanten zich meteen fel verzetten. Pas sinds kort zouden er ook in deze kring stemmen opgaan om de letterlijke lezing van het scheppingsverhaal los te laten.¹

Of de scheidslijnen in het verleden werkelijk zo duidelijk liepen valt echter te bezien. In het debat over Darwins theorie speelden namelijk vaak andere kwesties dan het gezag van de Bijbel. Bovendien hebben orthodox-protestanten, ondanks een gedeelde acceptatie van het Schriftgezag, toch uiteenlopende opvattingen over de evolutietheorie gehad. Om meer inzicht te krijgen in het verloop van het debat en de argumenten die werden gebruikt, bespreek ik in dit artikel de houding van enkele orthodox-protestantse en rooms-katholieke natuurwetenschappers met bijzondere aandacht voor de ontwikkelingen in Nederland.

INTERNATIONAAL

Een van de eerste verdedigers van de evolutietheorie in de Verenigde Staten was de botanicus Asa Gray (1810-1888). Gray, overtuigd presbyteriaans christen, heeft uitgebreid met Darwin gecorrespondeerd over het onderwerp *design* (ontwerp) in de natuur. Een probleem dat Gray en veel andere christenen met Darwins theorie hadden, was dat deze een volledig 'natuurlijke' verklaring gaf voor het ontstaan van de soorten (door variatie, overerving en natuurlijke selectie). Dit leek te botsten met de idee van een Ontwerper, die alles in de natuur doelmatig op elkaar had afgestemd. Dit ontwerpargument vormde de kern van de toen invloedrijke 'natuurlijke theologie'. Zeer bekend was William Paley's boek *Natural Theology* (1802), verplichte literatuur voor alle studenten aan Engelse en Amerikaanse universiteiten in de eerste helft van de negentiende eeuw. In een aangepaste versie van Darwins evolutietheorie maakte Gray ruimte voor God als interveniërende Ontwerper. Hij zou de variaties, die bij Darwin 'toevallig' waren, als het ware 'in gunstige banen' hebben geleid.

¹ Zie voor deze visie bijv.: Everard de Jong, 'Katholiek kan best leven met Darwin', *Trouw*, 4 maart 2009.

Ook de bekende calvinistische theoloog Charles Hodge (1797-1878), van Princeton Theological Seminary, zag als het grootste probleem van het darwinisme dat het een doelmatig ontwerp in de natuur ontkende. In zijn boek *What Is Darwinism?* (1874) karakteriseerde hij het om die reden dan ook als 'atheïsme'. Dat weerhield andere calvinistische theologen als James McCosh (1811-1894) en Benjamin Warfield (1851-1921) er overigen niet van een of andere vorm van (darwinistische) evolutie te accepteren.²

De rooms-katholieke bioloog George Mivart (1827-1900) publiceerde in 1871 in Dublin *On the Genesis of Species*. Ook hij accepteerde het evolutieproces. Hij betoogde dat natuurlijke selectie niet de enige drijvende kracht was in de evolutie, maar dat er een vooropgezet plan van God was. Ook de menselijke ziel sloot hij uit van de evolutie. Mivart voerde felle debatten met Thomas Huxley, die zich in die tijd opwierp als verdediger van het zuivere darwinisme en Mivart bestreed omdat hij diens ideeën niet wetenschappelijk vond.³

Hoewel orthodox-protestantse en katholieke natuurwetenschappers en theologen in de negentiende eeuw soms kritiek hadden op bepaalde punten van de darwinistische evolutietheorie, accepteerden zij veelal de uitkomsten van de historische geologie en paleontologie (inclusief de hoge ouderdommen) en plaatsten deze in een theïstisch-evolutionistisch of progressief-creationistisch kader.

Pas in de jaren 1920 ontstond in de Verenigde Staten een beweging die kritisch stond tegenover het evolutieproces als zodanig. De letterlijke uitleg van de Bijbel werd in deze kringen steeds belangrijker; niettemin bestond er aanvankelijk ruimte voor verschillende interpretaties van Genesis 1. Een van de weinige verdedigers van het jonge-aarde-creationisme in deze periode was George McCready Price (1870-1963). Zijn ideeën, die hij onder meer beschreef in *The New Geology* (1923), zouden later worden verwerkt in de zogenaamde zondvloedgeologie van Henry M. Morris en John C. Whitcomb, die vanaf de jaren zestig populair werd in evangelicale kring.⁴

NEDERLAND TOT 1940

In Nederland verliep de discussie in de negentiende eeuw anders dan in de Engelstalige wereld. Zowel de orthodox-protestanten (gereformeerden) als de katholieken stonden hier grotendeels buiten de academische wereld, die werd gedomineerd door een liberale, vrijzinnig-protestantse elite. De evolutiegedachte werd door deze elite relatief snel geaccepteerd en geïncorporeerd in een liberale vooruitgangsideologie. Veel gereformeerden en katholieken associeerden evolutie daardoor van meet af aan met modernisme en vrijzinnigheid. Met name in katholieke publikstijdschriften verscheen een groot aantal artikelen dat de spot dreef met de claims van de evolutietheorie. Gematigde opvattingen als die van Gray en Mivart waren onder gereformeerden en katholieken in Nederland aanvankelijk niet te vinden.⁵

Pas tegen het einde van de eeuw kwam een meer inhoudelijke bezinning op gang. In 1899 hield Abraham Kuyper aan de gereformeerde Vrije Universiteit (VU) een beroemd geworden rede, waarin hij de evolutiegedachte grondig besprak en kenschetste als een dogma dat zijn tijdgenoten had gehypnotiseerd. Hij had vooral bezwaar tegen Darwins principe van 'mechanische, doelloze' evolutie, dat volgens hem niet te verzoenen was met de christelijke religie. Kuyper wees overigens de theïstisch-evolutionistische opvattingen van veel van zijn Engelstalige geloofsgenoten niet

² Livingstone 1987: 63-64, 102-122.

³ O'Leary 2006: 78-85.

⁴ Numbers 2006: 88-119, 215-219.

⁵ Leeuwenburg en Van der Heide 2008: 177-180.

zondermeer af, 'de schepping zou er even wonderbaar om zijn', maar hij vond dat de stand van de wetenschap acceptatie van een of andere evolutietheorie niet noodzakelijk maakte.⁶

Toch viel het een buitenstaander als de Utrechtse zoöloog en darwinist A. Hubrecht vooral op dat Kuyper in zijn rede een heel andere benadering van evolutie voorstond dan de Nederlandse gereformeerden vóór hem hadden gedaan. Hij had onderscheid gemaakt tussen de evolutie als theorie en als wereldbeschouwing, en het evolutieproces als zodanig niet op grond van de Bijbel afgewezen.⁷

Een soortgelijke benadering vinden we bij de rooms-katholieke filosoof J.Th. Beysens (1864-1945), die in 1902 een brochure publiceerde, waarin hij betoogde dat de officiële katholieke filosofie, het neothomisme, zich in principe liet verenigen met een (beperkte) doelgerichte evolutietheorie. Hij zag echter nog geen wetenschappelijke reden de evolutietheorie daadwerkelijk te accepteren.⁸

Na deze eerste beoordelingen, die kritisch, maar niet volledig afwijzend waren, werd de inhoudelijke discussie in de navolgende jaren vooral gevoerd onder de groeiende groep confessionele natuurwetenschappers. In gereformeerde kring werd steeds vaker de discrepantie met het bijbelverhaal als probleem ervaren. In de discussies rondom de kwestie-Geelkerken (1926) bleek dat de gereformeerde theologen over het algemeen andere opvattingen hadden dan de natuurwetenschappers. De laatsten benadrukten dat God zich ook openbaart in 'het boek der natuur', dat dan ook met een zekere onbevangenheid 'gelezen' mocht worden.⁹ De VU-fysicus G.J. Sizoo (1900-1994) en de astronoom W.J.A. Schouten (1893-1971) accepteerden bijvoorbeeld de hoge ouderdom van aardlagen en fossielen op basis van de recent ontwikkelde radioactieve dateringsmethoden. Over de evolutie waren de meningen verdeeld: Schouten was zeer kritisch, met name voor wat betreft de afstamming van de mens, maar de bioloog J.P. de Gaay Fortman (1887-1983) en anderen stonden open voor de evolutietheorie, mits deze 'niet mechanistisch' werd opgevat.¹⁰

Wat Genesis 1 betreft sloten de natuurwetenschappers zich veelal aan bij de 'kaderopvatting' van de Utrechtse theoloog A. Noordt zij.¹¹ In dezelfde periode neigden de VU-theologen echter naar een meer litteralistische benadering van de Bijbel. De dogmaticus V. Hepp bleek in zijn lezingenreeks *Calvinism and the Philosophy of Nature* – gehouden in 1930 in Princeton – beïnvloed door de ideeën van McCready Price. In een bespreking veegde Schouten echter de vloer aan met het speculatieve karakter van Hepps natuurfilosofie.¹²

⁶ Abraham Kuyper, *Evolutie* (1899), o.a. 47. Kuyper beoordeling van de evolutietheorie wordt verschillend geïnterpreteerd. Hier ontbreekt de ruimte om daar verder op in te gaan.

⁷ A.A.W. Hubrecht, 'Hugo de Vries' Mutatiethorie', *De Gids* (1901), 492-519.

⁸ Beysens, *De ontwikkelingsgeschiedenis der organische soorten van het standpunt der scholastieke wijsbegeerte* (1902).

⁹ Flipse 2005: 44-47, 106-107, 114-116; Visser 2008; Harinck 2008: 361-363.

¹⁰ W.J.A. Schouten, *Evolutie* (1935), 166-168, 181, 197-201; G.J. Sizoo, *Radioactiviteit* (1933), 183-206;

¹¹ W.J.A. Schouten, *Sterren en Sterrenstelsels* (1932), 171; vgl. Pieter Gorissen, 'De kaderopvatting; een exegetische bezinning op Gen. 1-2' (*Ellips* jan. 2009).

¹² V. Hepp, *Calvinism and the Philosophy of Nature. The Stone Lectures Deliverd at Princeton in 1930* (1930), o.a.185-223; W.J.A. Schouten, 'Calvinisme en Natuurfilosofie. Een beoordeling van prof. Hepp's Stone-lectures' (*Orgaan CVNG* 29 (1931), 51-81); Flipse 2005: 107-111.

Beysens had inmiddels contact gezocht met de katholieke bioloog A.C.J. van Goor (1881-1925) en de theoloog G. van Noort (1861-1945). Samen werkten zij aan een herziening van Beysens publicatie uit 1902. Met name door de inbreng van Van Goor stond dit nieuwe boek uit 1916 positiever tegenover een (doelgerichte) evolutietheorie, die werd betiteld als een 'waarschijnlijke hypothese'.¹³ Hoewel zij voor de afstamming van de mens een slag om de arm hadden gehouden, werd het boek door de kerkelijke censor van het bisdom Haarlem verboden.¹⁴ Ook internationaal verzette het Vaticaan zich in deze periode tegen pogingen om evolutie en geloof met elkaar te verzoenen. Zodoende bleef ook in katholieke kring de discussie veelal beperkt tot de kring van wetenschappers.¹⁵

NA DE OORLOG

Kort na de oorlog nam Sizoo het initiatief tot een congres over de ouderdom der aarde. Op dat congres bespraken gereformeerde natuurwetenschappers verschillende dateringsmethoden die alle wezen op een zeer hoge ouderdom. De gepubliceerde lezingen van dit congres vonden een wijde verbreiding in de gereformeerde wereld.¹⁶ Vanaf de jaren vijftig was het echter niet Sizoo, maar de jonge bioloog J. Lever die bekend werd als pleitbezorger van de 'schepping-door-evolutie'-gedachte.¹⁷ Hij wist zich daarbij gesteund door gereformeerde natuurwetenschappers aan de VU en daarbuiten. Omdat de VU in deze periode echter ook op andere gebieden grote veranderingen doormaakte, verwachtten 'verontruste' gereformeerden inmiddels weinig goeds meer van de VU; Lever werd vanuit deze hoek dan ook zeer kritisch gevolgd. Toen eind jaren zestig het Amerikaanse 'wetenschappelijk creationisme' in Nederland bekend werd, vond het een vruchtbare voedingsbodem in deze orthodox gebleven kringen.

Ook in katholieke kring was in de naoorlogse periode de evolutietheorie niet algemeen geaccepteerd. In 1950 verscheen de pauselijke encycliek *Humani Generis* die weliswaar minder kritisch stond ten aanzien van de evolutie als wetenschappelijke theorie, maar die toch een aantal beperkende uitspraken deed voor het onderzoek (met name voor wat betreft de afstamming van de mens).¹⁸ In Nederland vervulde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen de natuurfilosoof A.G.M. Van Melsen (1912-1994) een vergelijkbare rol als Lever in gereformeerde kring. Hij verzoende evolutie en geloof door een alternatieve duiding van het evolutieproces. Hij ging ervan uit dat God potenties had meegeschapen in de materie die zich in de loop van het evolutieproces hadden 'ontploid'.¹⁹ Hoewel hij niet duidelijk aangaf hoe dit wetenschappelijk moest worden begrepen, bleek zijn benadering voor veel katholieken overtuigend. Anderen zagen meer in de ideeën van Teilhard de Chardin, die overigens niet onomstreden waren. De veranderingen onder Nederlandse katholieken gingen vanaf de jaren zestig minstens zo snel als onder gereformeerden, maar opvattingen over evolutie vormden geen strijdpunt, zoals dat in protestantse kring het geval was.

¹³ J.Th. Beysens, A.C.J. van Goor, G. van Noort, *De ontwikkelingsgeschiedenis van het organische leven. Wijsgerig, natuurwetenschappelijk en theologisch beschouwd* (1916).

¹⁴ Rogier 1956: 493-494.

¹⁵ Zie bijv.: De Bont 2005.

¹⁶ G.J. Sizoo e.a., *De ouderdom der aarde* (1955 (4^e druk)).

¹⁷ Zie bijv.: J. Lever, *Creatie en evolutie* (1956).

¹⁸ O'Leary 2006: 149-159.

¹⁹ A.G.M. van Melsen, *Evolutie en wijsbegeerte* (1968 (2^e druk)), 124-142.

CONCLUSIE

Het beeld van katholieke 'verzoeners' en protestantse 'letterknechten' is historisch onjuist. Zowel rooms-katholieke als orthodox-protestantse wetenschappers hebben van meet af aan uit de voeten gekund met onderdelen van de evolutietheorie, terwijl er tegelijkertijd op andere onderdelen inhoudelijke (wetenschappelijke, filosofische en theologische) kritiek was. Waar in de negentiende eeuw het voornaamste discussiepunt het ontwerpargument was, werd dat in de twintigste eeuw de interpretatie van Genesis; in toenemende mate verdedigden orthodox-protestanten het jonge-aarde-creationisme. In katholieke kring bleef men moeite houden met onderdelen van de neo-darwinistische evolutietheorie, maar het kwam nooit tot een georganiseerde tegenbeweging. Sinds de jaren zestig worden discussies over schepping en evolutie door velen dan ook gezien als typisch protestants fenomeen. Recente pleidooien voor acceptatie van 'intelligent design' of 'theïstische evolutie' vormen een breuk met deze recente geschiedenis, maar sluiten wel aan bij discussies uit een verder verleden.

SECUNDAIRE LITERATUUR

Bont, Raf de 2005 'Rome and Theistic evolutionism: the hidden strategies behind the Dorlodot affair, 1920-1926', *Annals of Science*, 62(4), 457-478.

Flipse, Ab 2005 '*Hier leert de natuur ons zelf den weg*'. *Een geschiedenis van Natuurkunde en Sterrenkunde aan de VU*. Meinema: Zoetermeer.

Harinck, George 2008 'Twin Sisters with a Changing Character: How Neo-Calvinists Dealt with the Modern Discrepancy between Bible and Natural Science'. In: Jitse M. van der Meer & Scott Mandelbrote (eds.), *Nature and Scripture in the Abrahamic Religions: 1700-Present*. Vol. 2, 317-370. Continuum: London.

Leeuwenburg, Bart & Van der Heide, Janneke 2008 'Darwin on Dutch Soil: The Early Reception of his Ideas in the Netherlands' In: Eve-Marie Engels & Thomas F. Glick (eds.), *The Reception of Charles Darwin in Europe* Vol. 1, 175-187. Continuum: London.

Livingstone, David N. 1987 *Darwin's Forgotten Defenders. The Encounter Between Evangelical Theology and Evolutionary Thought*. Eerdmans: Grand Rapids, Michigan.

Numbers, Ronald L. 2006 *The Creationists. From Scientific Creationism to Intelligent Design. Expanded Edition*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.

O'Leary, Don 2006 *Roman Catholicism and Modern Science. A History*. Continuum: London.

Rogier, L.J. 1956 *Katholieke Herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853*. Pax: 's-Gravenhage.

Visser, Rob P.W. 2008 'Dutch Calvinists and Darwinism, 1900-1960'. In: Jitse M. van der Meer & Scott Mandelbrote (eds.), *Nature and Scripture in the Abrahamic Religions: 1700-Present*. Vol. 2, 293-315. Brill: Leiden.

Ab Flipse is wetenschapshistoricus aan de Vrije Universiteit. Daarnaast is hij werkzaam bij ForumC.

Een uitgebreidere versie van dit artikel is verschenen als Ab Flipse, "'De schepping zou er even wonderbaar om zijn.'" *Geschiedenis van het evolutiedebat in gereformeerde en rooms-katholieke kring* (pdf), in *Botsen over het begin. Bavinck lezingen 2009*, red. Koert van Bekkum & George Harinck (Barneveld 2010), 9-22.

Voor de discussies in gereformeerde kring: Abraham C. Flipse, 'The Origins of Creationism in the Netherlands: The Evolution Debate Among Twentieth-Century Dutch Neo-Calvinists', in *Church History: Studies in Christianity and Culture* 81 (2012), no. 1